

Jánosi Zoltán

„A világosságot gyűjtő szó embere”

Görömbei András emlékezete¹

Tisztelt Emlékezők: Pályatársak, Kollégák, Tanítványok és Családtagok!

Görömbei András, akinek pályája a tiszapolgári paraszttudvarról a győri Bencés Gimnáziumon és a Kossuth Lajos Tudományegyetemen át a Magyar Tudományos Akadémia tagságáig ívelt, több mint 25 saját és körülbelül ugyanennyi szerkesztett könyvvel s több száz tanulmánnyal írta bele értéktudatát a magyar irodalomtörténetbe, s ezzel a 20. és 21. század magyarságának kultúrájába. Egy olyan életművel, amely minden részlemében a nemzet fogalmát állítja a középpontba. A hajdúböszörményi Bocskai Gimnázium, majd a KLTE, illetve a Debreceni Egyetem tanáráként, a Helsinki Egyetem és a Bécsi Egyetem vendégprofesszoraként, a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, az MTA Határon Túli Magyar Tudományosság Elnöki Bizottságának vezetőjeként, az MTA Könyv- és Folyóiratkiadó, továbbá Irodalomtudományi Bizottságának tagjaként és a *Hitel* folyóirat főszerkesztő-helyetteseként, valamint minden társadalmi szerepében a nemzetet segítette élni.

Már tudományos témái is a nemzetre néző irodalmi akarat legnagyobb kihívásai közül valók. Sütő András, Nagy László, Nagy Gáspár, Csoóri Sándor a huszadik századi nemzeti lét újragondolásának orientációs mágneseit adták. S

¹ Elhangzott Debrecenben, 2015. február 6-án, a Görömbei András 70. születésnapjára rendezett ünnepségen és a tiszteletére szerkesztett könyv bemutatóján. Az emlékszed a szerző Görömbei András pályáját és műveit elemző korábbi írásai részleteinek felhasználásával készült.

ezek ragyogásában érlelődtek művei abban a politikai, eszmei és részben esztétikai zavarodottságban, ami az elmúlt háromnegyed évszázad Magyarországot jellemezte. Görömbei András egész életműve mindenféle szellemi zűrzavarral szemben a Nagy Lászlótól megfogalmazott gondolatot igazolta: „De a viszonylagos viszonylatok közt is tudom, hogy hol áll Anyám. Iránytűként fordulok távoli Anyám iránt.” S vajon hányszor mondhatta el Görömbei András, amikor édesapját, családját üldözték, amikor némaságra ítélessel fenyegették, vagy amikor nem hátráló elvei miatt pisztolyt fogtak rá, ehhez a képzeletbeli édesanyához és az „édes hazához” s a magyarság jövőképehez kedves Nagy Lászlója soraival egyszerre szólva, hogy „Légy velem a bánat idején, hogy meg ne lágyuljak anyám, / igazság gyanánt szemétdombot sohase öleljek, anyám.”

Mit keresett tehát a magyarság számára a maga történeti korában az irodalomtörténész, az esszéíró és a gondolkodó? Nem mást, mint a megmaradás ösvényeit, a „dült hiteknek” „katedrálist” állító erőt, a túlélés paradigmáit. Miközben a megalázott Kárpát-medencében hol keletről, hol nyugatról beömlő szellemi akaratok kívántak egyeduralkodóvá válni, ő egy több százados kultúrában gyökerező értékrendet alkotott újjá. Számos könyvének még a címei is erről az új értelemkeresésről beszélnek: *A szavak értelme, Irodalom és nemzeti önismert, Létértelmezések, Azonosságtudat, nemzet, irodalom.*

Az elemző és a megvilágító értelem Görömbei András műveiben a kezdő lépésektől a megítélt dolgok elsőrendű és szigorú mértéke. Már 1977-es Sinka-könyvének utolsó soraiban a rendszerező szellem s a tágabb horizontú intellektuális erő fogyatékoságaival szembesíti az életmű nagy értékeit is. Nagy László-monográfiája, amely a teljes magyar kultúra hatalmas gondolati kihívásának nevezi a költő teljesítményét, s az egyik legigényesebb példáját szabja a modern irodalmi monográfiának, sokoldalú értékfeltárással lett a kortárs irodalomtudománynak a Nagy László-értelmezésen jóval túlmutató, irodalmunk „bartóki” vonalát is újraértelmező műve. A magyarnak maradás értelmének és veszélyeztetettségének irodalmi jelzőpontjait az értéktudatosítás és az identitás-értelmezés céljából veszik számba a határon túli alkotókkal foglalkozó tanulmányai. Finnül és ukránul is megjelent irodalomtörténete szintén az irodalmi megnyilatkozásokra képes sorsfeltáró értelem és esztétikum történelmi vonalrendszerei mentén építkezik. Értelemkeresése nemcsak az irodalomra néz, hanem az elemző kortársak és az olvasók irányába is nyitott. A szó művészetével foglalkozó szakembernek mindenekelőtt azt ajánlja, hogy az ízlésvilágától különböző művet is „legalább próbálja megérteni, felfogni”. Több helyen hangsúlyozza, hogy az „az irodalom önmagunk megértéséhez is hozzásegít bennünket.” Azt a Németh László-i elvet tartja követendőnek, amely szerint a szellem „rendező nyugtalan-ság”. Arra az illyési példázatra néz, amely „könyörtelen racionalistaként bízik az értelem rendező erejében, a létmegértés lehetőségében.” Arra a Nagy Gáspár-gondolatra bólint rá, amely továbbra is a karteziánus hagyatékot emeli föl a szellemi vagy a morális homályosság ellen: „Cogito úr egyenes testtartása a lényeg. Erre figyelünk.” Még íróideálja jelzőit is a felvilágosodás képeiből kölcsönzi: értékrendjében „az igazi írástudó minden időben a Szellem, a világosságot gyűjtő szó embere.”

Számos helyen utal arra is, hogy az igazán nagy művek mindig a teljesebb világot felmutató értelem vonzáskörében születtek meg, s bennük a létezést kutató gondolat alakul át művészetté. Illyés-tanulmányában egyetlen lapon több mint tucatszor írja le a „gondolat”, „gondolkodás”, „intellektus” szavakat, „a cselekvő és rendteremtő életakarat” s a jellegzetes „illyési racionalizmus” értelmezésekor. Ady „gondolkodói habitusának nyitottsága és komplementaritása” is azért lehet eleven aktualitású szerinte ma is, mert mindvégig „gondolkodói igényesség”, „mély értelem”, „hiteles gondolkodói magatartás”, „nagyfokú gondolati elvonatkoztatás”, „gondolkodói következetesség”, „kérlelhetetlenség”, folyamatos „szellemi küzdelem” és „gondolkodói becsületesség” jellemezték a költőt. A népi írók mozgalma is ezért több irodalomnál: „küzdelem az élet értelméért”. S ugyanez érvényes írásaiban „az emberlét magasabb értelméért” szóló Németh László, „a dolgok értelmét” az irodalommal kutató és távlatosító Csoóri Sándor és mások műveire is.

A Görömbei András könyveinek értékvilágában megmutatkozó értelemfogalom nagyon „mélyről jövő” értelem. Érveit az emberi értelem erőfeszítéseinek a világban megjelenő korai pillanataitól indítja. A folklórban is ezért képes meglátni a kultúra „hosszú távú emlékezetének” évezredekken át csiszolódott értékeit. (Többek között ezért is érinti fájdalmasan, hogy a *Hét évszázad magyar költői gyűjteményéből*, egész költészetünket „súlyosan szegényítve”, kimaradtak a magyar népdalok.) Értéktudata azt sem engedi, hogy értelem-fogalma kicsússzon a mindennapokban megélt, a konkrét emberi világ tartományaiból. Több dimenziós értelemkonceptiójával így nem az „értelemhiány” vagy az „értelmetlenség”, hanem az emberi világ tapintható közelségéből eltávolított értelemfelfogás áll szemben. Görömbei András normarendje fontos kifejeződése az irodalomtudomány szuverenitásának. S mű- vagy pályakép-analízisei tágabb kontextusukból kiemelve közvetlen modellekként szolgálhatnak az oktatásban is.

Az értelem-központúság mellett a teljességigény, a történeti látószög és az „életesség” azok a kategóriák, amelyek elemzői világképének arculatát a legerőteljesebben szabják meg. Görömbei András nem kíván azonosulni a fragmentum látószögével, a részből kipillantani képtelen művészettel. Irodalomértelmező szellemisége a társadalmi és természeti egészet átfogó koherens rendszerben gondolkodik, a csonkasággal, periferikussággal szemben a létezés teljessége vonzza. A szélsőséges szubjektívizmus, a tehernek érzett társadalmiságtól és a teljesség súlyától való szabadulási igény ösztökélése tökéletesen idegen tőle: „Hiszen az egyén mégiscsak tört része az Egésznek.” Magát a jó művet is fontos létértelmező szellemi képződménynek fogja föl. Az organikus lét átkarolására irányuló alkotói szándékot tárja fel a legnagyobb örömmel és legizgalmasabban a különböző műfajokban, pályákon. Már kiválasztási szempontjait is a teljesebb lét-dimenziók megléte vagy hiánya motiválják. Elemzői figyelmének körébe javarészt azokat a művészeket bocsátja be, akiknél a teljesebb létátfogást, az összetettebb szemléletet tapasztalja. Gazdag variációkban írja körül munkáiban ezt a szellemi-művészi komplexitást. Az illyési életmű egyik legfontosabb vonásának például azt tartja, hogy „tág horizontú rendteremtő szándékkal” „együtt akarja látni és értelmezni a lét különminőségű elemeit”. Ady és Nagy László világképének is „organikus” jellege, „organikus teljessége”, „létérdekű aggódá-

sa” s a „mindenség-léptékű tudatlíráért” folytatott küzdelme ragadja meg. Meghatározó értéként emeli ki „a nagyobb horizontra”, az „egyetemes távlatra” tekintést Tamási Áron, „az emberi teljesség és szabadság” s „a mindenség álmát őrző” vonásokat Csoóri Sándor munkásságában is. Ezért mutat rá a keresztény kultúra „távlatosító és egyetemesítő” jellegére Németh László írásaiban. A művek esztétikai arcát szabályozó hasonló jegyek alapján minősíti fontos értéknek Szécsi Margit, Grendel Lajos, Lázár Ervin, Kiss Benedek, Utassy József s más alkotók műveit. A teljesebb látószögű, organikus alkatú elemzői szemléletet a példa-fölmutatás szándékával ragadja meg irodalomtörténész elődei és kortársai (Barta János, Czine Mihály, Kiss Ferenc, Imre László, Cs. Gyimesi Éva, Márkus Béla, Rákos Péter, Thomka Beáta, Szegedi Maszák Mihály és mások) tanulmányaiban is.

A létezés „egészére” orientálódás mellett a történelmi látószög is folytonosan ott munkál Görömbei András írásaiban. Nézetei szerint az irodalom egyik, társadalmi szempontból kiemelten fontos szerepe a történelmi események előkészítésében és azok kulturális megőrzésében, tudatosításában van. Néhai Kovács Vilmos (Ratkó Józseftől is gyakran idézett) gondolata hatványozottan izzik fel műveiben: „az a politika, amely előtt nem jár irodalom, előbb-utóbb óhatatlanul aknára fut.” Így emeli ki az irodalom előkészítő szerepét az 1848-as s az 1956-os forradalmak előtt, utal irodalmunknak a szocialista „idillizmussal” szemben vállalt több évtizedes, a bajokat átvilágító küzdelmeire vagy a nemzetiségi magyarságért való kiállására. Történelem és irodalom viszonyának mélyen kifejtett, illusztratív ívét rajzolja meg több könyvében. Számos írásában nyomatékkal fogalmazódik meg az is, hogy egy-egy nagy történelmi pillanat emléke és eszmei tartalma hogyan lehet megtartó vagy sorskifejező erő évtizedek elmúltával is. 1848 vagy 1956 emléke így sugarazza át Illyés, Nagy László, Utassy, Kiss Benedek, Kiss Jenő, Vári Fábián László műveit. E kontextusban mutatja be azt is, hogy egyetlen sűrű tartalmakat hordozó mű (vagy művészi magatartás) miképpen „bukhat föl az árból” aktuális modelláló igénnyel, a történelem különböző kronológiai pontjain. Történeti gondolkodása az értelem mellett a szabadság-eszmét nevezi meg az időkben hanyódó emberi szellem kiemelten értékes, a művészet irányait is gyakran mozgató, az esztétikai értékeket is gyakran koncentráló elvének. Szabadság-eszmének, értelemkeresésnek és irodalomnak a szemléletében történő szoros egymásra vetítése eredményezi, hogy történetiségének a nyíltan vállalt nemzettudat emelkedik az egyik legmarkánsabb vonásává.

Írásaiban nagy ívűen fordul szembe azzal a hiedelemmel, hogy a globalizálódó Európában a nemzettudat ápolása csupán a parlagi nacionalizmus felélesztésére tett erőfeszítés. Nemzettudata egyszerre ágyazódik a magyar irodalom sok százados tradícióiba, s abba a közép-európai identitástudatba, amit korábban a szovjet kulturális erőszak, korunkban a nyugati kultúrára mutogató arctalanság igyekezett jellegtelenné gyalulni. Az irodalmat a nemzet élete, sorsának alakulása felől is nézi, ezért számára az nem csupán egy „művészeti ág”, a hordozó közösségtől izolálható kódrendszer, hanem a nemzeti sors kifejeződési formája, átvilágítója és alakító ereje is. Amely megfogalmazza és válaszokra kényszeríti a „nemzeti önismeretet”. Nemzettudat, nyelv és irodalom a nemzeti közösség ka-

tegóriájában kapnak közös értelmet. Görömbei András nagyfokú nemzettudatot hordozó irodalom-felfogása nem „erőlteti”, hogy politizáljon az író, de a társadalmi és nemzeti ügyek megjelenítését – az illyési „politizálni is remekművekkel kell” megállapítással összhangban – nem tartja otrombán idegennek a művészet-től. Úgy gondolja inkább, hogy a nemzettudattal szembeni iróniát és kételkedést gyakran „a rejtekező kívülállás öntudata” motiválja. Elemzői látóhatárán ezért jelennek meg kiemelten azok az életművek, amelyekben a személyiség belső koordinátáinak érzékeny rajzolata mellett nemzet, közösség és jövőkép kapcsolata is megformálódik. Írásaiban ezért adják Ady, Tamási, Sütő, Illyés, Németh László, Nagy László, Csoóri Sándor, Nagy Gáspár a legerősebb fénypontokat. Életművének egyik legjelentősebb rétege azt üzeni, hogy a „cívódó” magyarsággal leszámolva „a magyar irodalomnak nagyobbra kell néznie, mert egy fizikai és szellemi létében kizsigerelt, szétzilált nemzetet, a személyiségeket s rajtuk keresztül a közösséget kell a remekművek emberformáló hatalmával új életre keltenie.” Főképp a diktatúra bűneinek tudja be, hogy az effajta célokat követő írói magatartás elapadóban van, hogy „négy évtizedes bezártságunk következményeként” most „a nyugati minták abszolutizálódnak”, s a közösségi elkötelezettséget a nyugatról merítkező itthoni elméletek egy része kivonja a korszerű irodalom értékeiből. Ezért idézi többször, nyomtatékosan Németh László gondolatát: „Nincs barbárabb, mint a külföld szempontjait fordítani a magyar irodalom ellen.”

Az irodalomban megnyilatkozó cselekvő életesség az értelemkereső szellemnek és a történetiségnek a szerves kiegészítője írásaiban. Az irodalmi mű sokszor a kor sivárságával, a „lefokozott létezéssel” áll szemben, s a méltóbb életgazdagság kifejeződése is. A szerző „kiválasztottjainál” az élet sokoldalúan, a maga összetett arányaival áramlik át a műbe. Élet és irodalom átjárhatóságát olyan kulturális erőterben hangsúlyozza, amikor „szinte szállóigévé lettek már az olyan sarkított mondatok, amelyek a költészet autonómiáját hangoztatva az élet és a költészet kapcsolatát kérdőjelezi meg.” A „létérdékű”, „életelvű” irodalom az emberi világért közvetlenül is cselekvő művészet szinonimáját jelenti Görömbei András esztétikájában. A népi írók „létérdékű, életelvű értékválasztása”, életbizalma is ezért ragadja meg. Az irodalomban „az értelmiségi cselekvés lehetőségét látó” elvet kristályosítja ki Ady, Illyés, Németh László, Tamási Áron, Sütő András, Szilágyi István, Székely János, Nagy Károly, Fábry Zoltán, Borbándi Gyula, Nagy László s a többi általa vizsgált alkotó életművéből is, s a „magyarság felegyenesítésére”, „az emberi sors alakítására” irányuló szellemet kiiktathatatlannak ítéli a magyar irodalomból, a történelem kihívásaira adott közösségi válaszainkból. S ezekhez a belső igényekhez alakítja alkotói nyelvét is.

Görömbei András elemző nyelve azért fejez ki megbecsülést olvasói iránt, mert olyan korban született, amikor az irodalomról szólás nyelvét már az általános iskolai tankönyvektől rettenetes nyelvi koloncok nehezítik. Ezek egyszerre lassítják le a megértést és takarják el a gondolati zavarokat. Görömbei András világossága ezért a nyelv síkján is az igényesebb, a teljesebb megértést szolgálja. A magyar nyelvű tudományos pontosság és a metaforikus esszényelv közötti mezsgyén járó mondatai úgy célra törőek, hogy megőrzik az élőbeszéd közvet-

lenségét. Elemző nyelve magyarul képes a legbonyolultabb összefüggéseket a megnevező értelem szolgálatába állítani.

Azt a védő kart – foglalható össze a tudós teljesebb érvényű küldetése –, amit Görömbei Andrásra rábízott a sors, ő nemcsak a honi magyarság, hanem a teljes nemzet fölő odaemelte. A Felvidék, Erdély, a Vajdaság, Kárpátalja és a nyugati magyarság írói éppen úgy szellemisége tüzésénél melegedhettek a csontot didergető években, mint a magyarországi írók és kutatók Nagy Gáspártól Nagy Gáborig. A felvidéki Gál Sándor, az erdélyi Sütő András, Kányádi Sándor, a kárpátaljai Vári Fábián László és mindenki, aki „szertenézett, s nem lelé honját a hazában” határon kívül és belül, Görömbei András tudományos, erkölcsi és nyelvi erejének sugárzásában *hazára* találhatott.

Élete folyamán, új és új irodalomértelmezési magaslatokat felmutató munkáiért Görömbei András számos kitüntetést kapott. Csokonai Vitéz Mihály, Arany János, József Attila, Tamási Áron, Kossuth Lajos, Szilárd Leó, Kölcsey Ferenc neve fénylik kitüntetésein. Ezeket a kitüntetéseket ő a legnagyobb emberi szereténységgel fogadta. Mi, a tanítványai, a barátai viszont azt éltük meg kitüntetésként, hogy olvashattuk műveit, hallgathattuk gondolatait, tudósi és emberi fényének közelében élhettünk. Köszönöm ezt mindnyájunk nevében, s köszönöm személyesen is. Köszönjük életművedet, Görömbei András.